

ПЕРЫФРАСТЫЧНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ Н.АРСЕННЕВАЙ

Паэтычная спадчына Н.Арсенневай – гэта не толькі пранікнёныя вершы шчырай душы, а яшчэ і багацце вобразнай палітры. Яна «сцвердзіла сябе як мастак, як паэт дзякуючы беларускаму слову. Яе шлях да арганічнай і свядомай беларускасці пазначаны натхнёнай і нястомнай працай над словам, спасціжэннем жывой народнай гаворкі і літаратурнай мовы» [1, с. 45]. Чым і якім *навокал* (грэч. *peri* – навокал) бачыць тагачасны свет Н.Арсеннева? Пра што *гавораць* (грэч. *phrasō* – гавару) яе радкі? [2, с. 530].

Перыфраза Арсенневай – гэта актыўны стылістычны сродак вобразнага складу мовы паэзіі. Як адзінка маўлення мае марфалагічную структуру: субстантыўную і вербальную. Субстантыўныя словазлучэнні будуецца па наступных мадэлях: 1) ‘прыметнік + назоўнік’, напрыклад: *Бярозаў зялёныя рукі // застылі, бы ў часе малітвы, // прагнуліся ночныя гукі* [1, с. 79]; зялёныя рукі – ‘галіны’. *Ціха восень да ймшы пахавальнай // жаўтатканы дыван расцілае // на дне ціхай, вільготнай лагчыны* [1, с. 95]; жаўтатканы дыван – ‘лісце’. *Гэй, вятры, вятружыны – // завірухі, // засынайце лужыны // белым пухам* [1, с. 210]; белым пухам – ‘снегам’. *Часта ў Божым моры ірваліся зоры* [1, с. 328]; Божае мора – ‘неба’. 2) ‘назоўнік + назоўнік у родным склоне’, напрыклад: *А сягоння ўжо яблыкі з дрэваў знялі // і на шкле пывуць восені слёзы* [1, с. 54]; восені слёзы – ‘дождж’. *А ўнізе, пад гарой, зелянеюць кляны, // асыпаюцца яблыны – слёзы вясны, // і цвітуць васількі ў лагу* [1, с. 72]; слёзы вясны – ‘яблыні’. *І жыву я ўзіму толькі тым, што было: // йду між пальцамі золата восені сыпаць // ды ў дадзелым маўчанні галля без лістоў // слухаць шуму пажоўклых кастрычніцкіх ліпаў* [1, с. 89]; золата восені – ‘лісце’. *Ноч абмыла пяшчотаю парнай // камяніцы і вочы вакон, // і прарваўся з блізкае кавярні // неспакойнае музыкі тон...* [1, с. 79]; вочы вакон – ‘шыбы’.

Вербальныя перыфразы маюць апорнае слова – дзеяслоў і абазначаюць працэс, нейкае дзеянне ці стан. У паэтычнай мове Н.Арсенневай пасля дзеяслова ўжываецца назоўнік у пэўным склоне: 1) ‘дзеяслоў + наз. вінавальнага склону’, напрыклад: *Ён – “Падую ўславіў”, // сказаў Мусаты. Бач, із торбай на гарбе //*

ненадарма гады гібеў на чужыне, пяскі чужых дарог таптаў // і ... трызны правіў [1, с. 217]; гібець гады – ‘цяжка пражыць’; таптаў пяскі дарог – ‘прайшоў шмат’; трызны правіць – ‘марыць пра тое, што не можа здзейсніцца, што даўно прайшло і больш не вернецца’. *Пі ўдосыць год юнацкіх церпкі солад, // паланей, пакуль сама не скажаш “досыць”* [1, с. 224]; піць солад – ‘шчасліва, весела жыць’. *Недаверліва ноч адыходзіць, // пара і нам, відаць, самкнуць павекі // і лагаўя шукаць, як кажны звер* [1, с. 226]; самкнуць павекі – ‘заснуць’. Як бачым, у адным вершаваным радку можна сустрэць некалькі перыфрастычных апісанняў, якія семантычна ўзбагачаюць звычайнае дзеянне, ствараюць эмацыянальна насычаны паэтычны вобраз. Другая мадэль перыфрастычнага выразу тыпу ‘дзеяслоў + наз. творнага склону’ таксама рэпрэзентатыўна для моўнай структуры паэтыкі, напрыклад: *Гадзіна, другая – і скрозь разатчэ // ён срэбрам ды бяляй і нівы і веце* [1, с. 210]; разаткаць срэбрам ды бяляй – ‘заснежыць’. *Хоць сянкі мне давалося // збіраць блізу на кожным кроку – // маўляў зялёнае калоссе, // няўзнак я налілася сокам* [1, с. 254]; збіраць сянкі – ‘набываць вопыт’, наліцца сокам – ‘пасталець’.

Галоўнае, што заўважна ў семантычнай структуры арсеннеўскай перыфразы, – гэта два полюсы адлюстравання індывідуальнай моўнай і канцэптэуальнай карціны свету: чалавек у сусветнай прасторы і прырода. Менавіта гэтыя канцэпты паэтычнага мыслення праецыруюць важную ідэйна-эстэтычную нагрузку вершаў Н.Арсенневай.

Сярод усіх вылучаных перыфраз ‘прырода’ займае першае месца ў колькасным выражэнні: 1) ‘лісце’, ‘лістапад’ – жоўтыя свечкі, жоўтатканы дыван, шоўк зялёны, залатая мяцеліца, дываны залатыя, пазалота, кроплі золата, асеннія слёзы, чырвоны снег, чырвоная мяцеліца: *А выйдзеш за аселіцу – // пад ногі ўсё часцей // чырвоная мяцеліца // чырвоны снег мяце!* [1, с. 199]; *Кроплі золата восень губляе // з перапоўненай чары жыцця...* [1, с. 128]; *Ціха восень да ймшы пахавальнай // жоўтатканы дыван расцілае...* [1, с. 80]; *Ціха восень да ймшы пахавальнай // паліць жоўтыя свечкі ў гаі – усе бярозкі малыя, асіны...* [1, с. 80]; 2) ‘кветкі’ (і вербальныя перыфразы са значэннем ‘цвісці’, ‘зацвісці’, ‘адцвісці’, якія ствараюць фон канцэптэуальна самастойнай намінацыі ‘кветкі’) – чаромхавы пахучы снег, вішнёвая паводка, ігрушаў снег, слёзы вясны, вішняў вясняныя

краскі; срэбнай пенай пырснуць, узняць завею, наквець растрэсці, бела-бела успененыя маі: ...мой край // зноў чаромхавым пахучым снегам // хай цябе асыпле, // пачакай! [1, с. 206]; Дні рабіліся цяплейшыя, аж вішні // срэбнай пенай пырснулі на свет [1, с. 213]; Шчасце – як вішняў вясняныя краскі: // вецер павее, заплача вясна, – // сыплюца снегам на дол яны гразкі. // Момант – і красак нама[1, с. 61]; А ўнізе, пад гарой, зелянеюць кляны, // асыпаюцца яблыны – слёзы вясны – // і цвітуць васількі ў лагу [1, с. 49]; 3) ‘галіны’ – зялёныя рукі (паўтараецца два разы): Бярозаў зялёныя рукі // застылі... [1, с. 68]; Апусцілі бярозы зялёныя рукі... [1, с. 85]; ‘дрэвы’ – аголенае цела – 3 цел аголеных зрываюць у прысадах // ліст апошні жоўты, таполі... [1, с. 218]; 4) ‘зоркі’ – начныя свётлы; ‘неба’ – Божае мора; ‘золак’ – народзіны новага дня; ‘сонца’ – пазалота; ‘промні’ – косы сонца, залацістыя сеці, пшаніца; ‘раніца’ – ночы лішак; ‘світанак’ – пабялелыя зоры; ‘цемра’ – чорнае кола: Часта ў Божым моры ірваліся зоры [1, с. 328]; Пазяхаючы ленна, вітаю // я народзіны новага дня [1, с. 129]; Напярэймы бягуць мне завулкі, // спехам гасячы ночныя свётлы, // і ўстае над брукам // зігатлівая, тут нават, восень [1, с. 245]; Час таёмны – не ноч, ані дзень, калі сцені, //сцені ночы зліваюцца з косамі сонца... [1, с. 69]; Не ўцячы ад тугі // залацістыя сеці // ясны вечар накінуў на нівы й лугі [1, с. 48]; Як насыпле сонца на вакно пшаніцы... [1, с. 101]; 5) ‘дождж’ – восеньскае волава, восені слёзы, срэбныя кроплі: Восеньскае волава// капае з галля... [1, с. 157]; ...і па шкле пывуць восені слёзы [1, с. 54]; ‘крынічная вада’ – серабро густое:...набярэ ў дойніцу серабра густога [1, с. 101]; ‘снег’, ‘сняжынкi’ – снежна-белая пялёнка, белы пух, карункі льдзяныя, пыл ільдзяны, белы дым: І мяцеліца, белы ўзмятаючы дым, // белай ніткай услед зашывала сляды [1, с. 366]; ...хоць мяцеліца сяння мяце // і на сэрца жывое кладзецца // пыл лядзяны гусцей і гусцей... [1, с. 70]; 6) ‘збожжа, жыта’ – залатога пяску каласы, каласістая ніва: Без такіх // мы прыжджом // бела-бела успененых маяў, – залатога пяску каласоў... [1, с. 108]; ‘жаць’ – срэбра калоссе крышыць: Выйшла я сярпом зубчатым // срэбра калосся крышыць [1, с. 103];

Творчасць, паэзія, асоба паэта таксама перыфразуюцца: вершы, ‘радкі’, ‘чытаць’ – выплавіць гімн, зоркі, звонкі срэбны рой, выліцца песняй, расплятаць чорных літараў дробную віць [1, с. 358]: Спаць не хочацца і мне. Вазьму пярэ, / /расцвіце мо на

*паперы колькі зорак, // як вышэй, дзе звонкі срэбны рой // ужо
вылецеў страчаць вячорны морак [1, с. 174]; ‘паэт’ – айчыны
пестуны, біблейны мытар, прарок натхнёны, свету лекар: *Хто ён,
паэт?* // *Біблейны мытар, // прарок натхнёны, свету лекар // ці
чалавек з душой, ускрытай // лязом хістанняў...* [1, с. 124].*

Другі важны аспект паэтычнага роздуму Арсенневай – чалавек (яго жыццё, смерць, стан, узрост, пачуцці, мары). Паэтка піша: *Больш не хочацца быць песімістам, ... // Асыпацца асеннім
лістам ...* [1, с. 249], дзе значэнне ‘старэць’ перадаецца
перыфразай *асыпацца асеннім лістам*; значэнні ‘памерці, смерць’
– весці ў небыццё, дапяць канца, вочы занявідзяць, замкнуць
кола, злегчы навечна, легчы на магільнік, пайсці ў апошні шлях,
сціснуць павекі, чорная ноч: *Развітанне з жыццём, развітанне
навекі, калі чорная ноч моцна сцісне навекі* [1, с. 65], *Яшчэ адзін з
нас дапяў, як мог, канца...* [1, с. 314]; ‘маладосць’ – дзён зажын,
збірала казкі дзедавы, зялёнае калоссе, наліцца сокам: *Хоць сінякі
мне давалося збіраць зблізу на кожным кроку – маўляў зялёнае
калоссе, // няўзнак я налілася сокам* [1, с. 211]; ‘(цяжкае, вясёлае)
жыццё, лёс, ажываць’ – каваць чаканае ранне, ніць шчасця віць,
пад новы плён араць папар, рака, лязо хістанняў, гады завей і
падняволля, распростаць плечы: *...Іду з краінай // Пад новы плён
араць папар* [1, с. 169]. Стан чалавека, пачуцці: ‘не спіцца’ – Бай
вокны абмінае, ‘думкі’ – дзеці тугі: *Мае думкі крылатыя, дзеці
тугі* [1, с. 48]; ‘надзея’ – загараецца ў сэрцы зара, вачэй агні,
вясна: *Хай вішнёвай паводкай плешча ў вокны вясна – // да цябе
яна прыйдзе адно разам з нашым зваротам* [1, с. 213]; *Заўтра ж
зноў, як асенні асіннік, // загарыцца ў сэрцы зара!* [1, с. 129]
‘радасць, радавацца, асвятленне’ – засмяецца свет, раззорыць
душу; ‘спакой, гармонія’ – усмешка Будды, ‘перажываць’ –
шыпшыніць душу, ‘нашчадкі, выхаванне’ – гадаваць птушаняты,
вылюляць песняй: *Ты вылюляла // найшчыршай песняй матчынай
... што сяння кажуць: “Кінь!”* [1, с. 186]; *Мама! І тваім я імем
іду // ў свет, свае гадаваць птушаняты!* [1, с. 288].

Гістарычныя падзеі (рэвалюцыя, вайна), радзіма Беларусь,
атрыбуты дзяржаўнай сімволікі таксама атрымліваюць свае
перыфрастычныя вобразы: 1) гістарычныя рэаліі ‘фашысты’ –
чорная Моц; ‘партызаны’ – той, хто вышаў на дно лясных
урочышч і лагчын; ‘перамога’ – чэрпаць зару; ‘страляніна’ –
зайграць марша; ‘вайна, бой’ – бойня, пекла, навальніца,
навальніца сусветных падзей; 2) Беларусь – верыць у Край, дзён

маіх зажын, Крывіцкая Пагоня, краіна маіх народзінаў, маці любая, шыпшына мая: *Прысягаем Табе мы сягоння,.. нашай слаўнай Крывіцкай Пагоні // мы не зганьбім, мы ўславім яе!* [1, с. 137]; *О шыпшына мая, Беларусь, // маё шчасце і пакута!* [1, с. 201]; *...верым мы ў сваю Беларусь. // Маці любая, пэўна, сяння ўздыхаеш на нас і Ты* [1, с. 195] і г.д.

Такім чынам, майстэрства паэткі праявілася ва ўменні не толькі дакладна выкарыстоўваць традыцыйныя перыфрастычныя вобразы, але, спалучаючы іх у кантэксце ўсяго верша, атрымліваць новыя, непаўторныя асацыяцыі, якія нараджаюць дадатковыя сэнсавыя адценні і ствараюць індывідуальную арсеннеўскую карціну свету.

Арсеннева Н. Выбраныя творы / Н.Арсеннева; уклад., камент. Л.Савік; прадмова А.Сямёнавай. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 2002. – С 592.

1. Словарь иностранных слов: ок. 20 000 слов и терминов / под ред. И.В.Алёхина и Ф.И.Петрова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Гос.изд-во иностр. и национ. словарей, 1954. – 856 с.